ELENA COMŞULEA

NEOLOGISMUL ÎN DEZBATERI LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Tema vastă, deloc inedită, dimpotrivă, îndelung dezbătută a neologismelor continuă să pună probleme noi, în bună parte comune limbilor din ţări integrate în circuitul cultural şi mai ales ştiinţific modern, afectând, firesc, şi cercetarea românească, între care, chiar mult, lexicografia.

Rediscutarea relaţiei neologism–dicţionar academic se impune acum, când în faţa celor trei colective de lexicografie de la Bucureşti, Cluj şi Iaşi, aflate în faza finală a perioadei de pregătire a ceea ce ne-am obişnuit să numim „reluarea DA-ului", se ridică noi probleme.

Nu numai limbajul ştiinţifico-tehnic extrem de bogat şi, mai mult, activ în vorbirea comună a nespecialiştilor, dar şi alte aspecte – extinderea contactelor cu locuri şi popoare ale căror realităţi naturale, civilizaţii şi tradiţii sunt diferite de ale noastre – ne pun în faţa unei mulţimi de cuvinte inedite. Care este limita admiterii lor în *Dicţionar*? Ce considerăm adaptat/neadaptat, având în vedere, pe de o parte, scrierea, preferată, cea etimologică (în DOOM[2]) şi pronunţarea, iar pe de altă parte, flexiunea, alternanţele fonetice, moţiunea, derivarea, dezvoltări de sensuri noi, produse după normele limbii române?

Principiile fundamentale privind statutul neologismelor în *Dicţionarul-tezaur al limbii române* au fost stabilite şi expuse în introducerile la cele două părţi ale lucrării, DA şi DLR, putându-se observa şi deosebirile dintre ele din acest punct de vedere; prevederile iniţiale au fost depăşite cu cât ne apropiem de perioada actuală. Aceste principii reprezintă o sinteză a numeroase discuţii purtate, de-a lungul anilor, în literatura de specialitate şi mai ales la Academia Română, pentru care elaborarea *Dicţionarului*, ce „pentru noi românii constituie o adevărată mândrie naţională"[1], era unul dintre obiectivele principale.

Fără a relua discuţiile în amplitudinea lor, voi aminti, deocamdată, din istoricul acestora, câteva momente premergătoare anului 1906, când Sextil Puşcariu a preluat conducerea operei.

Dezbaterile care vizau includerea sau nu a neologismelor în lucrare s-au desfăşurat sub dominaţia concepţiei iniţiatorului, Regele Carol I, privind necesitatea *Dicţionarului* şi timpul propus pentru elaborarea acestuia. Regele avea „nu numai via dorinţă, ci chiar nerăbdarea de a-l poseda odată"[2].

---

[1] Th. Capidan, în AAR–D (= *Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbaterile*, Seria II), tomul LXVI, 1946–1947, p. 165.

[2] AAR–D, tomul XXV, 1902–1903, p. 188.

DACOROMANIA, serie nouă, XVIII, 2013, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 106–112

În cuvântările sale, după ce-şi exprima admiraţia pentru „frumoasa limbă română, în al cărei geniu m-am silit a pătrunde şi pe care am îmbrăţişat-o cu atâta căldură şi dragoste”[3], încă în 23 martie 1884, Carol I îndemna „să ne ferim însă de o îmbelşugare de expresiuni moderne, cari, nepunând o stavilă la timp, va înstrăina poporului limba sa”[4].

Dicţionarul şi Regele au format, pentru academicienii vremii, un binom de care nu puteau face abstracţie: „Lucrarea aceasta propusă şi întreprinsă din îndemnul şi cu ajutorul Augustului Suveran era unul dintre cele mai strălucite monumente ce-l ridica graiului românesc, pe care îl iubeşte şi îl cultivă cu cea mai călduroasă râvnă”[5].

Diferenţele de opinii în privinţa neologismelor ale celor implicaţi în istoria *Dicţionarului* academic reprezintă fiecare o etapă distinctă în decursul realizării sale.

Primul dicţionar al Academiei, avându-i ca autori pe A. T. Laurian şi I. Massim, până nu de mult şi singurul terminat (1871–1877), apărut în două volume, unul conţinând termenii moşteniţi din latină, altul numit *Glosar*, în care termenii de alte origini, „vorbele străine [...] fură surghiunite”[6], deşi criticat pentru exagerarea purismului şcolii latiniste transilvănene, are şi merite, între care includerea şi impunerea unor latinisme neologice utile, unele absente din lucrarea lui S. Puşcariu[7].

Pasul următor îl reprezintă Bogdan Petriceicu Hasdeu. În programul pe care-l fixase la Comisiunea Dicţionarului încă în 29 martie 1884, la câteva zile de la cuvântarea Regelui (23 martie), se prevedea excluderea neologismelor din *Etymologicum*, care „nu va avea în vedere anume limba literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche şi graiul actual al poporului cu divergenţele sale dialectale”[8].

Atitudinea lui Hasdeu faţă de neologisme nu a fost comentată în discuţiile şi reproşurile care au determinat retragerea împuternicirii de a elabora *Dicţionarul* (subvenţiile au fost suspendate de la 1 ianuarie 1898). Retragerea s-a produs, deşi savantul era iubit, admirat, preţuit ca „singurul competent în Academie”[9] să realizeze o asemenea lucrare. Motivul a fost nerespectarea timpului, oricum redus, acordat pentru redactare, prelungit prea mult din cauza întinderii operei ce nu putea fi terminată într-o viaţă de om, autorul considerând că „Dicţionarul unei limbi

[3] *Cuvântări privitoare la Dicţionarul limbii române rostite la Academie de Maiestatea Sa Regele. Cuvântare rostită la 1 aprilie 1891*, în *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea I, A–B, Bucureşti, 1913, p. V.

[4] *Ibidem*. *Cuvântare rostită la 23 martie 1884*, p. III.

[5] D. C. Ollănescu, în AAR–D, tomul XXV, p. 184.

[6] Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 336–337.

[7] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 152–155.

[8] B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, 1896–1897, p. 143.

[9] T. Maiorescu, în AAR–D, tomul XIX, p. 155.

trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut şi presinte. În limbă o naţiune se priveşte pe sine însăşi într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai şterse de vechime sau de împrejurări, dar în cari totuşi ea îşi recunoaşte individualitatea”[10]. Pentru Hasdeu „orice mare dicționar al unei limbi ar trebui să fie [şi] cartea de lectură cea mai răspândită, cea mai atrăgătoare”[11], părere ce explică maniera de redactare liberă de constrângeri lexicografice, amplitudinea şi diversitatea comentariilor ce însoțesc cuvintele în *Etymologicum*. „Orice cuvânt oglindeşte un lucru, o fiinţă, o idee, o datină; [...] pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată rodi cu-mbelşugare în brazdele cele adânci ale zilei de mâine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit şi mă voi sili a le aduce palpitânde de viaţă”[12] – mărturisea savantul.

În şedinţa Academiei din 29 martie 1897, când s-a discutat situaţia lucrării sale, Hasdeu declara: „Nu pot renunţa la mine însumi, la Hasdeu; viaţa mea întreagă am fost consecuent, [...] la finele carierei nu pot să fiu înconsecuent; [...] să lucrez după o altă normă îmi este imposibil”[13]. El se despărţea de *Dicţionar* cu tristeţe, dar mulţumit de ceea ce a făcut[14] şi hotărât să continue: „Tot ce pot face este ca, de la anul viitor, să urmez lucrarea fără plată”[15].

După numai doi ani, la şedinţa Academiei din 6 aprilie 1899, când se exprimau păreri elogioase despre un prim fascicul prezentat de Philippide, Hasdeu, care refuzase iniţial propunerea de a face parte din Comisiunea Dicţionarului, pentru că nu avea încredere în competenţa noului desemnat, îşi schimbă acum opinia şi acceptă să fie membru pentru a sprijini lucrarea.

Cel de-al treilea început (iulie 1897) al *Dicţionarului* academic aparţine lui Al. Philippide, care a preluat de la Comisiune „liniamentele fundamentale”[16] despre cuprinsul şi modul de organizare a lucrării şi a desfăşurat, cu impresionantă pasiune, o muncă epuizantă[17] pentru respectarea timpului de cinci ani acordat, dar

[10] B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, p. 154.

[11] B. Petriceicu-Hasdeu, *Dicţionare şi dicţionare*, în idem, *Etymologicum Magnum Romaniae,* tom II, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, f.a., p. XVII.

[12] *Ibidem*, p. XVIII.

[13] *Ibidem*, p. 158.

[14] Vezi Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu–lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 70–71.

[15] B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, p. 158.

[16] Vezi *Comisiunea Dicţionarului limbei române. Raportul Comisiunii asupra lucrărilor sale*, în AAR–D, tomul XX, 1897–1898, p. 355–364.

[17] Vezi I. Oprişan, *Imaginea unei munci epuizante*, în „Manuscriptum”, XV, 1984, nr. 2, p. 154–157.

Întrebându-se „în cât timp se va sfârşi această lucrare?”, în raportul din 3 martie 1900, Al. Philippide îşi descrie o zi de muncă. „Eu am lucrat în fiecare zi de la 9 ½ oare dimineaţa (căci de la 8–9 a.m. am în fiecare zi curs la Universitate), până la 12, apoi de la 12 ½ până la 7 şi de la 7 ½ până la 12 noaptea, adecă 13 ceasuri şi jumătate pe zi. Aşa lucrând am dovedit să scriu într-o lună două cutii” (apud *Scrisori către Ioan Bianu*, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, vol. III, Bucureşti, Editura „Minerva”, 1976, p. 312.

mai ales pentru asigurarea unei calităţi ştiinţifice deosebite, operei la care se angajase şi care trebuia să fie nu un dicţionar modest, realizat în scurtă vreme, ci un adevărat dicţionar tezaur, care „să conţină – cum se preconizase – toată limba, cu provincialisme, cu arhaisme, cu neologisme, tot”[18]. Se întreba Al. Philippide: „Din ce punct de vedere s-a pus Hasdeu când a respins atâtea cuvinte? Eu răspund, şi cred că toată lumea va răspunde împreună, că din nici unul”[19].

În raportul din 3 martie 1900 înaintat Academiei, în care, după experienţa redactării primelor pagini de manuscris, discută principiile care trebuie aplicate în munca lexicografică, Al. Philippide se referă şi la neologisme, anume la includerea lor sau nu, în totalitate ori selectiv în *Dicţionarul* academic. Graniţa dintre vechi şi nou este greu de stabilit. „Vechi în limba noastră, *curat vechi* sunt numai elementele latineşti moştenite din limba latină de pe vremea când romanizau romanii pe traci şi pe daci. Încolo, toate cuvintele intrate în româneşte, de la cele dintâi elemente slavoneşti până la *tramvaiul* de astăzi, au fost şi sunt neologisme”[20]. Toate trebuie admise în *Dicţionarul limbii române* „care are pretenţia de a fi oarecum dicţionarul oficial al unei ţări întregi”[21].

I. Kalinderu, unul dintre cei mai activi şi ingenioşi participanţi la discuţiile privind conţinutul şi timpul acordat elaborării *Dicţionarului,* îl susţine pe Al. Philippide în atitudinea faţă de neologisme, apreciind că „nu e bine să se restrângă un dicţionar ca acesta numai la limba literară, adecă la cuvintele cu cari se scrie poezia, romanul, novela, istoria sau critica literară, ci trebuie să cuprindă toate cuvintele ce se întrebuinţează şi au fiinţă şi înţeles în limbă, precum adecă cele întrebuinţate în scrieri militare, teologice, ştiinţifice, la drumul-de-fer, la telegrafie etc.”[22]. Şi cu aluzie la Hasdeu: „Un dicţionar nu se lucrează numai în vederea celor cari cetesc cronice sau manuscripte vechi. Pentru aceia sunt glosare”[23]. Exemplele folosite ilustrează evoluţia termenilor de la stadiul de neologism la cel de element comun, adaptat normelor limbii române: „Cuvinte ca *cişmea*, *cismă*, *avuz*, trecute azi în limbă, erau la origine tot atât de neologisme precum sunt astăzi vorbele: *ponton*, *eclipsă*, *falţ*, *zeţar*, *volt*, *dinamo*, cari se întrebuinţează şi au însemnătatea lor în vorbirea de toate zilele, deci dl. Philippide bine a făcut de le-a pus în lucrarea sa, căci limba vorbită pe toate tărâmurile societăţii române trebuie trecută şi analizată într-un dicţionar serios, iar introducerea lor fie după alte dicţionare, fie după alt izvor, nu impune o mare întârziere a lucrării”[24].

[18] I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXII, 1899–1900, p. 250. Sugestivă este comparaţia cu munca unui botanist.

[19] Al. Philippide, în AAR–D, tomul XXII, p. 251.

[20] *Scrisori către Ioan Bianu,* ed. cit., III, p. 308.

[21] *Ibidem,* p. 309.

[22] I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXV, p. 186.

[23] *Ibidem*, în AAR–D, tomul XXII, p. 251.

[24] *Ibidem*, în AAR–D, tomul XXV, p. 186.

Munca la *Dicţionar* înainta satisfăcător, Comisiunea era încrezătoare, mai ales că, într-un raport din 1900, la doi ani după preluarea conducerii de către Al. Philippide, s-a constatat că „adunarea materialului" se încheiase şi a putut apărea speranţa că redactarea se va face în trei ani, apoi „reviziunea" la fel de repede. Existau astfel premisele ca „întâiul dicţionar ştiinţific al limbei noastre", „care se face [...] din monumentele ei literare"[25], „opera savantă şi folositoare, măreaţă chiar"[26], în timpul cerut de Augustul Protector, să ajungă „la bun sfârşit, graţie competenţei şi puterii de muncă a acelui însărcinat cu executarea ei"[27].

Al. Philippide era elogiat: „Trebuie să sărbătorim pe eminentul bărbat, care îşi închină toate veghile, întreaga sa viaţă, unei opere atât de însemnate. Nu critica, ci lauda, nu îndoiala, ci deplina încredere, merită lucrarea de până acum a d-lui Philippide, şi fiecare din noi trebuie să-i venim în ajutor, ca să o poată face şi mai bine şi mai iute şi să o termine aşa cum a conceput-o"[28].

Dar atunci când, la 12 martie 1903, Al. Philippide a ajuns cu redactarea doar la litera *C* şi a mai cerut zece ani pentru terminarea lucrării, s-au declanşat discuţii, căutări de soluţii pentru scurtarea timpului, una dintre acestea fiind renunţarea la neologisme.

Comisiunea Dicţionarului (D. Sturdza, I. Kalinderu, N. Quintescu), în şedinţa din 29 martie 1903, îşi însuşeşte propunerile lui I. Kalinderu din expunerea *Cum s-ar putea grăbi lucrarea şi sfârşirea Dicţionarului limbii române*, care va fi citită, amplificată şi aprobată la Academie câteva zile mai târziu, în 1 aprilie. I. Kalinderu este mai puţin entuziast în legătură cu includerea neologismelor în *Dicţionar* şi mai circumspect faţă de dicţionarele anterioare, în care cuvintele nu se susţineau cu citate din autori şi se putea presupune că au fost fabricate de lexicograf: „Să nu se admită în dicţionar cuvinte cari nu sunt româneşti, ci numai din întâmplare au fost întrebuinţate o dată de un autor [...]. Mai ales cuvinte care se găsesc *numai* la Pontbriant, la Costinescu, la Polizu sau la Laurian şi Massim sunt apriori suspecte şi bune de eliminat"[29].

Acest punct de vedere era susţinut şi de alţi academicieni.

Gr. Ştefănescu observase mai demult că Al. Philippide a inclus în *Dicţionar* o mulţime de „cuvinte bastarde, franţuzisme, pe cari le culege din prin cărţi şi chiar de prin ziare, cari nu pot face parte din limba românească". Academia, prin *Dicţionarul* său, trebuie „să dea o direcţiune viitorilor scriitori şi viitoarei

[25] AAR–D, tomul XXII, p. 518.
[26] I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXIII, 1900–1901, p. 192.
[27] AAR–D, tomul XXII, p. 517.
[28] Gr. I. Tocilescu, în AAR–D, tomul XXII, p. 252–253.
[29] I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXV, p. 178–179.

dezvoltări a limbii", de aceea nu poate accepta acele cuvinte străine, „barbare" şi neintrate în uz. La nevoie, acestea s-ar putea pune „într-un anex, într-un supliment, dar nu în corpul chiar al Dicționarului"[30].

La rândul său, Xenopol opina şi el pentru suprimarea unor neologisme, pentru că *Dicționarul* „nu trebuie să fie numai un inventar de cuvinte, ci să fie şi un îndreptar al limbii"[31], or introducerea cuvintelor prea recente s-ar putea interpreta greşit ca admise de Academie.

Aceeaşi părere era împărtăşită şi de N. Quintescu: „Alegerea cuvintelor bune, cari pot fi admise în Dicționarul Academiei, şi înlăturarea mulțimii de străinisme cari se aud pe ici, pe colea şi cari nu pot fi primite în Dicționarul limbii"[32].

Ascultând asemenea propuneri drastice, I. Bianu, om cumpătat, remarca: „Toată lumea filologică şi literară ştie că scopul regulamentar nu se poate ajunge, pentru că limba literară este un organism viu, în care mereu se introduc vorbe nouă, forme şi înțelesuri create de stilişti, scriitori sau vorbitori pentru exprimarea cugetărilor lor". El face alte propuneri pentru scurtarea timpului de elaborare a *Dicționarului,* insistând ca „graba să nu producă o lucrare schiloadă, în care o parte să fie tratată într-un fel şi alta într-altul"[33].

Graba regelui şi intervențiile agasante ale Comisiunii Dicționarului în proiectul lexicografic conceput de Al. Philippide, ambele vizând scurtarea timpului de elaborare, dar în detrimentul valorii ştiințifice, înrăutățesc atmosfera de lucru. „Dacă aş fi lăsat în pace, aş fini poate mai lesne; din nenorocire, domnii de la Bucureşti şi-au pierdut răbdarea"[34], îi scria lui Hermann Suchier în 8/21 aprilie 1903, iar altădată, în 5/18 octombrie, „Mă chinuiesc cu dicționarul [...]. Cei de la Bucureşti îmi fac zile fripte ca să grăbesc şi eu nu ştiu cum"[35].

Un moment crucial din zbuciumata istorie a *Dicționarului* academic poate fi considerat discursul Regelui, rostit în 1 aprilie 1905, la şedința plenară a Academiei Române, „un fel de edict-program, în care se ordonă cum trebuie să se facă dicționarul românesc cazon"[36] – ironiza Philippide. Se cerea forului ştiințific suprem „să puie o stavilă la acest val de nepăsare pentru graiul bătrânesc, stârpind totodată buruienile neologismului, care înăbuşe limba strămoşească"[37].

Dicționarul trebuia „să nu cuprindă nici un neologism, ci numai cuvinte vechi şi curat româneşti. Deci afară: *pantalon*, *surtuc*, *jiletcă*, *botină* [...], *bibliotecă*,

---

[30] Gr. Ştefănescu, în AAR–D, tomul XXIV, 1901–1902, p. 180.

[31] A. D. Xenopol, în AAR–D, tomul XXV, p. 189.

[32] N. Quintescu, în AAR–D, tomul XXIV, p. 181.

[33] I. Bianu, în AAR–D, tomul XXV, p. 190.

[34] Alexandru I. Philippide, *În dialog cu contemporanii*, vol. I, Bucureşti, Editura „Minerva", 1986, p. 200.

[35] *Ibidem,* p. 203.

[36] *Ibidem,* p. 215.

[37] Vezi AAR–D, tomul XXVII, 1904–1905, p. 208.

universitate, *şcoală*, *bancă*, *volum*, *ton* [...[, *maşină*, *vagon*, *gară*, *restaurant* [...] etc. etc. etc., afară [...] o jumătate cel puţin din limba românească!”[38].

Relaţiile lui Al. Philippide cu Academia Română nu mai puteau continua.

Cu toată munca neobosită şi aprecierile de care s-a bucurat la un moment dat, cu toată maleabilitatea în faţa propunerilor venite din partea Comisiunii pentru scurtarea timpului necesar finalizării operei, şi lui Al. Philippide i se retrage conducerea *Dicţionarului* şi i se cere să predea „biletele” cu citate şi biblioteca pusă la dispoziţie, situaţie în care va deveni inevitabilă abandonarea intenţiei de a continua independent lucrarea, redactată doar până la *de*-.

După încă o tentativă ce prevedea colaborarea Sextil Puşcariu – Ovid Densusianu, eşuată şi aceasta, *Dicţionarul* este încredinţat în 1906 lui S. Puşcariu[39]. Momentul Puşcariu reprezintă cea de a patra reluare, tot de la capăt, a *Dicţionarului* academic, în această fatalitate a eternelor începuturi.

THE NEOLOGISM IN DEBATES AT THE ROMANIAN ACADEMY
(*Abstract*)

The main principles regarding the status of neologisms in the thesaurus *Dictionary* of the Romanian language, stated in the introductions to the two parts of the work, DA and DLR, represent a synthesis of numerous discussions along several years in the specialty literature and especially at the Romanian Academy.

The debates were conducted according to the initiator’s conception, King Carol I, as regards the *Dictionary* and the time for elaboration.

From the history of the opinions expressed, we mention the stages marked by academic lexicographical works before 1906 when Sextil Puşcariu became the leader of the editorial team: A. T. Laurian and I. Massim’s dictionary, B. P. Hasdeu’s *Etymologicum*, Al. Philippide’s edited fragments.

Cuvinte-cheie: *neologism*, *dicţionar academic*, *arhaism*, *B. P. Hasdeu*, *Al. Philippide*, *S. Puşcariu*.
Keywords: *neologism*, *academic dictionary*, *archaism*, *B. P. Hasdeu*, *Al. Philippide*, *S. Puşcariu*.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21
elena.comsulea@gmail.com

[38] Alexandru I. Philippide, *op. cit.*, p. 215.

[39] Vezi Elena Comşulea, *Pe marginea neologismelor. Din afirmaţiile lui Sextil Puşcariu*, în *In honorem magistri Onufrie Vinţeler*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2011, p. 130–133.